

RÖNTGENFELVÉTEL ÉS DIAGNÓZIS AZ ALAPTÖRVÉNYRŐL

Antal Attila

(egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

(Jakab András–Körösényi András [szerk.]: *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések.* Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó. 2012.)

KIINDULÓPONTOK

A kötet az MTA Politikatudományi Intézetében 2010. december 20-án (talán véletlen, talán nem de éppen ezen a napon terjeszti elő az Alkotmány-előkészítő eseti bizottság a H/2057-es számú irományt *Magyarország Alkotmányának szabályozási elvei* címmel¹) megtartott konferencia előadásait, illetve az előadások alapján készült tanulmányokat tartalmazza.² Az alkotmányozás kellős közepén járunk ekkor, s a konferencia szervezőinek az a nagyon is fontos és előremutató kiindulópontja, hogy az alkotmányozás kérdését egyszerre kell kiemelni az éles aktuálpolitikai viták keresztjéből és olyan ismereteket is célszerű közvetíteni, amelyek pozitívan befolyásolják a közbeszéd alakulását. Ehhez jön továbbá, hogy az alkotmányozás kérdéskörében az alkotmányjogi szempontok kiegészítik a politikatudományi megfontolásokat és viszont: tehát e két megközelítést egyszerre kell alkalmazni. (A szerzőknek ezzel van egy generálisabb jellegű célkitűzése is, jelesül prezentálni az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának azt a filozófiáját, hogy a jogtudományoknak és politikatudományoknak szorosabban kell együttműködni.) Maga a kötet – amelynek Sólyom László, volt köztársasági elnök nyitóelőadása adja meg a hangütést – három fő részre osztható: az első rész (*I. Elmélet és eszmetörténet*) foglalkozik az alkotmányozás fundamentális („Mi végre?” típusú) kérdéseivel; a második rész (*II. Alkotmányozás egykor és máshol*) kinyitja és kontextusba helyezi az alkotmányozás kérdését, hiszen alkotmányozási tendenciákat, technikákat és ami fontosabb, tapasztalatokat mutat be nemzetállami és szupranacionális szinten; végül a harmadik rész (*III. Alkotmányozás Magyarországon, 1989–2010*) „hazahozza” a témát, a magyar helyzettel foglalkozik. A két szerkesztő összesen 16 szerző tanulmányát, illetve előadását gyúrta össze ebben

a kötetben, amely mindösszesen 14 tanulmányt (plusz a már említett előadásleiratot) tartalmaz. Bár kínálkozó megoldás lenne, hogy a fejezeteken kronologikus sorrendben haladva mutassam be a kötetet és az egyes tanulmányokat, én azonban egy másik utat választottam: bizonyítva a kötet és az kiinduló célkitűzések használhatóságát, *problémacentrikusan*, és a lezajlott (pontosabb még véget sem ért) alkotmányozásba ágyazottan vizsgálom meg a szerzők által felvetett legjelentősebb gondolatokat, problémákat (természetesen ehelyütt nem tudok a kötet összes szerzőjének iratával foglalkozni). Célom a tanulmányokban lévő szellemi muníció kibontása és frissességének bizonyítása, úgy, hogy – kicsit naturálishan szólva – a kötet apparátusa segítségével „élve boncolom” a 2010-től kibontakozó alkotmányozást: először egy, a hazai szakirodalomban igen kevésbé emlegetett szempontra, az alkotmányok jogi és politikai felfogására irányítom rá a figyelmet; másodsor az alkotmányozás alanyával és az alkotmányozási eljárásokkal foglalkozom; végül pedig az alkotmányozás sikerességének problematikáját boncolgatom. Mindezzel egyúttal rávilágítok az Alaptörvény megalkotásának és utóéletének – általam – legfontosabb tartott momentumaira is.

JOGI ÉS POLITIKAI ALKOTMÁNYOZÁS

Sajnos, hazai politikai és tudományos berkekben méltánytalanul elhanyagolt kérdés az alkotmány kettős természete, vagyis, hogy az egyszerre politikai és jogi dokumentum. Álláspontom szerint az elmúlt majd’ negyedszázad legfontosabb közjogi-politikai vitái nagyrészt azzal is magyarázhatóak, hogy a különböző felek Alkotmányunk eltérő természetét domborították ki, és nem tudták vagy akarták megérteni a másik fél álláspontját. A *politikai alkotmány* (political constitution) koncepciója – amely esősorban Richard Bellamy és Adam Tomkins nevéhez fűződik³ – szerint a politikai hatalmat gyakorlók (elsősorban a kormányzat) közjogi elszámoltatása politikai eszközök és politikai intézmények segítségével történik. Ezzel szemben a *jogi alkotmány* (legal constitution) ehhez az elszámoltatáshoz jogi megoldásokat és intézményeket vesz igénybe, mindenek előtt, természetesen a(z alkotmány)bírászkodás megoldásait. Ha ebből a paradigmából tekintünk az 1989 óta kibontakozó hazai alkotmányozás tendenciáira és kicsit általánosabban kezeljük a politikai és jogi alkotmányozás/alkotmányosság fogalmait, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az 1989-es Alkotmányunk és a ráépülő (elsősorban alkotmánybírósági) gyakorlat merőben (köz)jogi jellegű volt. Ezzel szemben a 2010-től kibontakozó alkotmányozási technika a politikai alkotmány talaján áll, s a parlament szuverenitását és az ezzel konkuráló intézmények meggyengítését tűzte ki célul. Ez a kettősség – noha minden szakértőnek a saját szemüvege szerint, de – búvópatakszerűen előtör a kötet tanulmányaiban.

A politikai alkotmány és alkotmányozás koncepciója és ennek védelme igen

erősen jelen van a kötetben, és több szerző egyfajta „védőbeszédet” fogalmaz meg az alkotmányok politikai természetével és egyúttal el is utasítja a 1989/1990-től kibontakozó technokrata, „jogászcodó” alapállást. Láncki András (*Szükség van-e írott alkotmányra?*)⁴ szerint „az alkotmányozás elsősorban politikai folyamat és nem jogalkotási procedúra... Meddő vita, az alkotmány félreértése, ha valaki azt hiszi, hogy az alkotmányozás a jogtudomány fenntartósága alá tarozik. Minden írott alkotmány a politika terméke, a jog csupán eszköze.” (18. oldal) Ezt az álláspontot osztja Techet Péter is (*Az alkotmányozó akarat. Avagy a lét és a legyen kapcsolata*), aki szerint „[a]z alkotmány révén jogiasodik a politika – de az alkotmány születése pusztán politikai eljárás” (58.). A szerzők álláspontjuk igazolását abban látják, hogy az 1989-es Alkotmány (Láncki kifejezésével: „mint pártpolitikailag semleges dokumentum”) nem volt képes kezelni a felhalmozódott politikai feszültségeket, s mivel nem kapcsolódott hozzá gazdasági legitimitást (értsd: az emberek csalódtak a jólétet nem, viszont hatalmas bizonytalanságokat hozó rendszerben), ezért politikai és jogi legitimitása is megkérdőjeleződött.⁵ Láncki szerint ebben a kudarcban jelentős faktor, hogy „[a]z írott alkotmány kőbe akarta vésni azt, ami lehetetlen: a politikai cselekvés jogi korlátja akar lenni, holott a politikai cselekvést eszmék, belátások és kényszerek vezérlik, sokkal kevésbé jogi megfontolások” (28.). Vagyis ezen álláspont szerint az alkotmányok (különösen az 1989-es magyar) jogi – s mint ilyen, mesterséges – eszközökkel fékezik a „politikai ambíciót”, ami alkalmas lehet egy állam hatékony irányítására. Ebből az optikából nagyon is érthetővé válik a második Orbán-kormány alkotmányozási iránya, verbális és „ölre menő” harca az Alkotmánybírósággal (AB).

Az Alkotmány jogi természetét kidomborító megközelítésnek a hazai alkotmányosságot, main stream alkotmányfelfogást meghatározó jellegének egyéb aspektusaira is kitérnek a kötet szerzői. Szűcs Zoltán Gábor (*Az alkotmányosság diskurzusai. Esettanulmány a 1994–1998 közötti alkotmányozási kísérletről*) szerint „a ’90-es évek magyar politikájának domináns szövege egy... szociológizáló nyelv volt, amelynek technokratikus és antipolitikai előfeltevései a politikai racionalitást a jogi, gazdasági, társadalomtudományi szakmai diskurzusokban horgonyozták le.” (252.) Vagyis a jogi alkotmányosság paradigmája – s ezt magától értetődőnek is tekinthetjük – masszívan meghatározta a politikai diskurzusokat. Horkay Hörcher Ferenc (*A Nemzeti hitvallásról*) a Nemzeti hitvallás értéktartalmának elemzésekor mindezt az értékhiányos rendszerváltással magyarázza. Álláspontja szerint 1989–1990-ben kialakult egy politikai holtponthoz és kényszerkompromisszumhoz vezető rendszerváltás utáni szisztéma jogbiztonsághoz való makacs ragaszkodásában, abban, hogy a(z alkotmány)bírák fontosabbnak tartották a jogbiztonságot és a joguralmat, más demokratikus értékeknél, s főszabállyá vált az értéksemlegesség. A szóban forgó szembenállásra Szigeti Péter (*Az alkotmányozás alkotmányossága*) is utal, aki azonban három felfogás küzdelmét véli felfedezni. A

liberális-jogállami radikalizmus (konszenzusos demokrácia) hívei a joguralmat állítják a középpontba és ők a leginkább elkötelezettek az 1989-es alapszerkezet iránt; a radikális demokraták a joguralom helyett a népszuverenitásra alapoznak; végül a guvernamentális felfogás szerint – mivel a parlament nem a képviselő, hanem a kormányzás intézménye – a többségi akarat letéteményese a kormány és a kormányfő (84–85.). Szigeti az Orbán-kormány „unortodox” közjogi felfogását a guvernamentális logika győzelmével azonosítja. Nem a magyar viszonyok kapcsán, hanem alkotmány- és politikaelméleti szemszögből Győrfi Tamás (*A többségi döntés tartalmi korlátai és az alkotmánybíráskodás*) hasonló demarkációs vonalat húz a politikai liberalizmus és a demokrácia procedurális felfogása között.

A jog szakértői mítoszának politika feletti dominanciáját és az e mögötti történelmi-politikai okokat talán legszemléletesebben Tölgyessy Péter (*A magyar parlamentáris hagyomány íve és az újabb alkotmányozás*) elemzi: „Hasonlóan a nyolcvanas években indult és a normatív ‘konszenzusos demokrácia’modell rendszerváltás utáni igényéig futott a ‘naiv demokrata’ eszmék értelmiségi térhódítása. A pártállam nyomasztó túlsúlya után sokan a politikát és a hatalmat valahogy megpróbálták volna szublimálni. Az államszocializmus csendje után a hangoskodó pártoktól viszolygó, a parlamentarizmust nem igazán értő közvélemény vágyait kifejezve, az ütközéseket és a döntés felelősségét szerették volna feloldani a reformerek tudós javaslatait megvalósító ‘szakértő kormányzásban’, a mindenkire kiterjedő folytonos alkudozás és megegyezés rendszerében.” (272.) Ez pedig elvezet bennünket oda, hogy a jog és politika szembenállását olyan (antagonisztikus?) ellentétként is szemlélhetjük, amely 1989-től (sőt, mint látjuk már előbb) egészen napjainkig meghatározza mind az Alkotmányhoz, mind a politika praxisához való viszonyt. Hiszen aki az Alkotmányt egyfajta szervezeti és működési szabálynak látja, amelynek a hatalom korlátozása a legfőbb célja, hajlamos lesz a kormányzás szakértői-technokrata-menedzser megközelítésére. Aki pedig az Alkotmányban a többségi, értékalapú hatalomgyakorlás garanciáját látja, nyilvánvalóan a politikai cselekvésre kihegyezett és hatékony kormányzat filozófiáját fogja magáévá tenni. Álláspontom szerint e két felfogás drasztikus szembenállása és konszenzusképtelensége fogja meghatározni a következő időszak politikai és közjogi vitáit, s előbb-utóbb talán eljuthatunk oda, hogy egészséges párbeszéd alakul ki e két felfogás hívei között.⁶

ALANY ÉS ELJÁRÁSOK

A 2010–2011-es magyar alkotmányozás fenti jellegbeli kérdésén túl fontos utalni az Alaptörvény megalkotásának eljárási dilemmáira is. Az eddigiekből nyilvánvaló lehet, hogy több szerző is az alkotmányozás uralkodó *politikai* jellegét

hangsúlyozza, ami az Alkotmány politikai dokumentum voltából fakad – ez feltételezi azt is, hogy a jogi eljárások másodlagosak e nézőpont szerint. Maga az eljárás visszautal arra, hogy (formális és/vagy materiális értelemben) kit tekinthetünk alkotmányozónak, az alkotmányozás alanyának. Sente Zoltán (*Alkotmányozási eljárások Európában a második világháború után*) is különbséget tesz az alkotmányozó hatalom (*pouvoir constituant*) és az alkotmányos keretek közé szorított, az adott állam alkotmányos kormányzását ellátó hatalom (*pouvoir constitué*) között. (Ezt tovább differenciálja Pócza Kálmán [*Az alkotmányozási eljárások összehasonlító elemzése*] s megemlíti a leendő alkotmányozást elvégző képviselőket megválasztó hatalmat, a valódi szuverént [*pouvoir commettant*].) Pócza Jon Elster tipológiája⁷ alapján első körben négy megoldást különít el (majd elemzési modelljében vázolja ezek differenciált összefüggéseit): alkotmányozó nemzetgyűlés, alkotmányozási mandátummal is rendelkező törvényhozó gyűlés, alkotmányozói mandátummal nem rendelkező törvényhozások, törvényhozói mandátummal nem bíró alkotmányozó gyűlés. Egy másik kutatásra hivatkozva⁸ Pócza kifejti, hogy az 1789 óta elfogadott alkotmányok 19 százalékát olyan törvényhozás fogadta el, amelynek erre nem volt kifejezett jogosítványa és csak magához vonta e jogkört; 17 százalékban ugyanilyen jellegű testület a végrehajtó hatalommal kooperálva adott új alkotmányt az államnak; az esetek 12 százalékában úgy fogadták el az alaptörvényt, hogy azt a végrehajtó hatalom készítette elő és referendum erősítette meg; szintén 12 százalék azon alkotmányok aránya, amelyeket ténylegesen alkotmányozó gyűlés fogadott el; 9 százalék esetében szintén volt alkotmányozó gyűlés, de a végrehajtó hatalom is beleszólt a folyamatokba; végül az alkotmányok ugyancsak 9 százalékát fogadta el pusztán a végrehajtó hatalom. Ehhez hasonlóan, azonban valamelyest kompaktabb formában klasszifikálja az alkotmányozási eljárásokat Sente Zoltán: rendes törvényhozás, mint alkotmányozó hatalom; alkotmányozó nemzetgyűlés; az alkotmányozó nép; speciális alkotmányozás.

A legfontosabb dilemma mindezek kapcsán, hogy van-e „ideális” alkotmányozási eljárás, amely ha nem is garantálja, de elősegíti az elfogadott alaptörvény legitimitációját. Pócza meglehetősen szkeptikus az alkotmányozás normatív felfogásával szemben, s noha az alkotmányozás fázisai kapcsán jegyzi meg, de általában is idézhető az álláspontja: „A normatív álláspontot megfogalmazó szerzők igen gyakran leegyszerűsítik a választ: kiindulópontjuk a minél szélesebb inkluzivitás és a minél szélesebb nyilvánosság normatív álláspontja, mivel meglátásuk szerint egy alkotmány legitimitását ez a két elem erősítheti a leginkább. Empirikus vizsgálatok és alaposabb teoretikus megfontolások azonban jelentősen árnyalják ezt a sematikus-idealisztikus megállapítást.” (135.) Sente Zoltán ezzel szemben egy – általam sokkal inkább elfogadható – szigorúbb követelmény mellett tesz hitet: „Mindez mégsem jelenti azt, hogy akár az eljárást, akár az alkotmány alapértékeit illetően ne lehetne olyan kö-

vetelményeket megfogalmazni, amelyek a modern európai konstitucionalizmus meghatározó értékei, s mint ilyenek, feltétlenül figyelembe veendőek akkor is, ha az alkotmány elfogadása minden állam szuverenitásának elidegeníthetetlen része.” (159.) Vagyis bár igen sok formája lehet egy alkotmányozásnak, de az elmúlt kétszáz év alkotmány- és politikafejlődése igenis kirajzol egy olyan modellt, amit korántsem pozitív szabályokban (pl. mindenképpen szükséges egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása) összegezhünk, hanem egy olyan eljárási keretrendszerben, amelynek betartása (pl. nem célszerű, ha egy politikai többség dominálja az alkotmányozás folyamatát) növeli az alkotmányozási eljárást, s ezzel az elfogadott alaptörvény legitimitását.

A magyar Alaptörvény kapcsán azonban felvethető egy igen komoly dilemma, amely abból a sajátosságból fakad, hogy nálunk szervezetileg nem válik el a *pouvoir constituant* és a *pouvoir constitué*, hiszen a mindenkori törvényhozás kétharmados többséggel el tud fogadni egy új Alkotmányt. A 2011-ben elfogadott Alaptörvényt – mivel forradalom nem zajlott le, pusztán a verbális „fülkeforradalom” – ezért az 1989-es Alkotmány szabályainak megfelelően kellett elfogadni. Ki is mondja a Záró rendelkezések 2. pontja: „Ezt az Alaptörvényt az Országgyűlés az 1949. évi XX. törvény 19. § (3) bekezdés a) pontja és 24. § (3) bekezdése alapján fogadja el.” Vagyis az 2011-es Alaptörvény jogi legitimitása az 1989-es Alkotmányban foglalt eljárásokra vezethető vissza. Éppen ezért zavarba ejtő – s egyúttal számomra az Alaptörvénnyel kapcsolatos egyik feloldhatatlan dilemma –, hogy az Alaptörvény preambuluma, a Nemzeti hitvallás érvénytelenné, azaz semmissé nyilvánítja a korábbi Alkotmányt: „Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét.” Álláspontom szerint ez az ellentmondás súlyosan kihat az Alaptörvény legitimitására. S ezzel el is jutunk a következő fókuszponthoz, az alkotmányozás sikerességéhez.

AZ ALKOTMÁNYOZÁS „SIKERESSÉGE”

Vajon mitől lesz sikeres egy alkotmányozás? Önmagában egy elfogadott normaszöveg sikeresnek tekinthető-e, vagy meg kell felelnie ennél magasabb kritériumoknak? Egy bármilyen módon sikeresnek tekintett alkotmányozási folyamat szükségképpen egy „sikeres” alkotmányt eredményez? Egy sikeresnek mondott alkotmány lehet-e utóbb sikertelen, s viszont: egy eleve legitimációs problémákkal terhelt lehet-e utóbb mégis sikeres? Ilyen és hasonló kérdések merülhetnek fel egy alkotmányozás sikeressége kapcsán, ugyanakkor igen nehéz önmagában egy alkotmány „sikerességéről” értekezni. Álláspontom szerint a sikeresség mindenképpen összefüggésben van az alkotmányozás és magának az elfogadott dokumentumnak a *legitimációjával*. Előbbi egy eljárási megközelítés: az alkotmányozás eljárásának vagy forradalommal, vagy a ha-

tályos alkotmányozási szabályok betartásával való legitimálása. Utóbbi, vagyis a szöveg legitimációja pedig egy materiális, tartalmi szempontot vet fel: az elfogadott normaszöveg követi-e (pontosabban nem tér el azoktól jelentősen) az európai jog- és kultúrkör írott és íratlan alkotmányozási szabályait. Ez a felfogás persze feltételezi, hogy vannak ilyenek.

Úgy vélem, hogy az Alaptörvény egyszerre próbált eljárási szempontból a forradalmi és a korábbi Alkotmány szabályai alapján való legitimáció talajára helyezkedni, de végül egyik sem sikerült teljesen. A materiális, tartalmi szempont kapcsán egyetértőleg idézhetjük Techet Pétert: „A szuverén alkotmányozó akarat sikere az elfogadástól függ.” (72.) Jelenleg az elfogadás faktorát mérni igen kevésbé tudjuk, de nem lehetünk igen bizakodóak. Többek között Horkay Hörcher Ferenc utal arra, hogy az Alaptörvényt egy konszenzushiányos helyzetben fogadták el, s számtalan olyan elemet tartalmaz, amely eleve kizárja, hogy a politikai közösség egésze (vagy legalábbis túlnyomó többsége) magának érezhesse: „S valóban, a folyamatot áttekintve kijelenthető, hogy a kritika jogos és – egy Alaptörvény esetében különösen – jelentőségtelji, és ezért valószínűsíthető, hogy e legitimációs deficitnek maradandó hatása lesz az Alaptörvény társadalmi-politikai fogadtatástörténetére is.” (291.) Sente Zoltán továbbmegy és kijelenti: „... az alkotmányozási eljárás sokszínűsége, változatosága ellenére sem fordult még elő az európai alkotmányos demokráciák történetében a második világháború óta, hogy egy alkotmányt csak az egyik politikai oldal – értelemszerűen a kormánypártok – képviselői fogadjanak el. [...] egy állam közjogi stabilitásához feltétlenül szükség van a közhatalom gyakorlására vonatkozó alapvető alkotmányos kérdésekben való széles körű egyetértésre. Ez olyan fontos demokratikus követelmény, amelynek hiányában az egész alkotmányozási folyamat megghiúsulhat, ami esetleg még mindig jobb megoldás, mint egy kétes legitimitású alkotmány megszületése.” (159–160.) Vagyis a magyar Alaptörvény körüli eljárási és tartalmi legitimációs problémák elemi erővel vetik fel az alkotmányozási folyamat és az elfogadott dokumentum sikerességének a kérdését.⁹ Tölgyessy Péter hasonlóan élesen látja a helyzetet: „Az új Alaptörvény társadalmi legitimációja feltehetően ingatagabb, mint a rendszerváltó alkotmányé volt. Megalkotása önmagában továbbra sem teszi tartósan igazolttá Magyarország hatalmi intézményeit. [...] Gondjaink valószínű megoldása nélkül az új Alaptörvény csupán ismétlődő rendszerváltató igényeket kelthet. Az újabb alkotmányozás így nem az ország megnyugvását, hanem inkább a minden közös normán átlépő belső háborúság sajnos még pusztítóbb fordulóit hozhatja.” (286.)

Megengedőbb álláspontot képvisel Horkay Hörcher Ferenc és a legitimációs problémák feloldását az Alaptörvény kifinomult értelmezőitől, az alkotmánybíráktól várja, akik ha a politikai viszonyok kedvezően alakulnak és a normaszöveg is elég határozatlan, akkor talán elérhetik, hogy azok jogai és érdekei se sérüljenek, akiknek a szempontjai esetleg kimaradtak a szövegezé-

si folyamat során. Horkay szerint „[h]a ilyenfajta értelmezői megoldásokra lehetőség lesz, akkor elérhető az Alaptörvény legitimációjának megerősítése” (292.). Sajnos csalódnia kell a szerzőnek, hiszen a negyedik Alaptörvény-módosítással – véleményem szerint – véglegesen elveszett az Alkotmánybíróság azon széles értelmezési autonómiája, amely garantálhatta volna azt, hogy az Alaptörvény kebelén kívül rekedtek jogai és érdekei ne sérüljenek – ehelyütt nincs mód erre kitérni, de önmagában is érdekes kérdés, hogy ilyen egyáltalán hogyan fordulhat elő!

* * *

A konferencia és az arról készült kötet tehát messze teljesítette célkitűzéseit, hiszen mind elméleti, mind gyakorlati szempontból instruálhatja az alkotmányozással, illetve az Alaptörvénnyel kapcsolatos vitákat. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy bár az előadások 2010-ben hangzottak el, a kötet maga 2012-ben került kiadásra, a megfogalmazottak mégis alkalmasaknak bizonyultak a napjainkig terjedő tendenciáinak elemzésére – holott elég sok víz lezúdult már „közjogi folyamunkon” (gondoljunk az Átmeneti rendelkezésekre, az alkotmánymódosításokra, különösen a negyedik Alaptörvény-módosításra). Mindez bizonyára amiatt van, hogy kellően sokféle és olykor egymással is vitatkozó nézet jelenik meg a kötetben, s ezek egymást erősítve járulnak hozzá a komplex közjogi-politikai „röntgenfelvételhez és diagnózishoz”.

JEGYZETEK

- ¹ A határozati javaslat elérhető itt: <http://www.parlament.hu/irom39/02057/02057.pdf>
- ² A kötet elérhető elektronikusan: http://www.mtapti.hu/uploaded_files/9068_Alkotmanyozas_Magyarorszagon_teljes.pdf.
- ³ Lásd erre: Tomkins, Adam (2002): In Defence of the Political Constitution. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 22, No. 1 (2002) 157–175. és Bellamy, Richard (2007): *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge.
- ⁴ A következőkben a szerző neve után a kötetben megjelent tanulmány címét tüntetem fel, s a pontos oldalszámra – a szerkesztők feltüntetésével – külön is hivatkozok.
- ⁵ Az Alkotmány legitimitás-deficitjének gazdasági összefüggéseire lásd Tölgyessy Péter érvelését: „Nem adták hitüket, reményüket a változásokba, nincs közös mítosza a magyar '89-nek. A kevesek megegyezéseként megformálódott Alkotmányt nehéz szeretni. Ám a második világháborús vereség utáni német vagy japán demokrácia mögül kezdetben még jobban hiányzott a honpolgári elfogadás. Csakhogy az eredmények, a közép- és felsőrétegek folyamatos szélesedését és gyarapodását hozó hallatlan gazdasági siker és a működő parlamentarizmus gyakorlata idővel messzemenően legitímálta az eredetileg kívülről elrendelt fordulatot. Az államszocializmus bukása utáni köztes-európai átmenetek közül ma láthatóan gazdaságilag is azok az eredményesebbek, ahol a közvélemény értékén becsüli országa Nyugat felé fordulását, magáénak érzi újon-

nan megalapított nemzetállamát, ezért az állampolgárok készek voltak a szükséges áldozathozatalra is. Nálunk azonban sem az eredmény, sem a részvétel nem igazol.” (277–278. oldal)

- ⁶ E téma publicisztikai szintű feldolgozására lásd: Antal Attila (2013): Az alkotmányozás egyensúlya. *Élet és Irodalom*, LVII. évfolyam, 18. szám, 2013. május 3. http://www.es.hu/antal_attila;az_alkotmanyozas_egyensulya;2013-04-30.html.
- ⁷ Elster, Jon (2006): Legislatures as Constituent Assemblies. In: Bauman, Richard–Tsvi Kahana, Tsvi (eds.): *The Least Examined Branch. The Role of Legislatures in the Constitutional State*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006. 182–183.
- ⁸ Elkins, Zachary–Ginsburg, Tom–Blount, Justin (2009): Does the Process of Constitution-Making Matter? *Annual Review of Law and Social Science*, 2009/5.
- ⁹ Szente Zoltán szerint: „[h]a ugyanis egy alkotmány csak az egyik politikai oldal akaratát, illetve értékeit tükrözi, könnyen belátható, hogy olyan fogyatékoságban szenved, ami később már alig(ha) orvosolható: mindazok, akiket nem vontak be az alkotmányozásba, az alkotmányt az azt megszavazók pártalkotmányának fogják tekinteni, akár minőségétől is függetlenül.” (160.) Tehát felmerül annak a veszélye, hogy a szöveg tartalmától függetlenül egy olyan politikai térbe kerül, ahol nem lehet a közjogi tartalmakat a helyi értékükön kezelni, s így a politikai szempontok felemészthetik még az elfogadható jogi megoldásokat is.